

ارزش‌یابی کتاب *راهنمای نقد ادبی و نظریه فرهنگی راتلج* به ویراستاری سایمن مالپاس و پال ویک

طاهره رضایی*

چکیده

انتخاب کتاب مناسب برای درس نقد و نظریه از چالش‌های استادان است و موفقیت کلاس و حس رضایت‌مندی دانشجویان را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. در ایران، در رشته‌های مختلف دانشگاهی این درس به دانشجویان ارائه می‌شود و بنابراین کتاب مناسب برای تدریس این درس از نیازهای بازار نشر دانشگاهی کشور است. در این بازار، کتاب‌های متعددی عرضه شده که اهم آن‌ها ترجمه متون انگلیسی‌زبان است. از آنجایی که درس نقد و نظریه از جمله دروس دشوار برای دانشجویان به حساب می‌آید، انتخاب کتاب مناسب می‌تواند از فشار درس بر دانشجو و استاد کم کند. در این مقاله، نویسنده کتاب *راهنمای نقد ادبی و نظریه فرهنگی راتلج* را با ویراستاری سایمن مالپاس و پال ویک چاپ سال ۲۰۱۳ م با چند نمونه کتاب نقد انگلیسی‌مورد استفاده در رشته زبان و ادبیات انگلیسی مقایسه می‌کند تا نقاط ضعف و قوت این کتاب آشکار شود و از نظر ارزش آموزشی ارزیابی شود. هم‌چنین، پیش‌نهادهایی برای کاربردی‌کردن آن در کلاس درس ارائه می‌کند. در نهایت، نویسنده بر این اعتقاد است که *راهنمای نقد ادبی و نظریه فرهنگی راتلج* کتابی قابل‌اعتنا برای تدریس درس نقد و نظریه است و چنان‌چه ترجمه مناسبی از آن در دست باشد، می‌تواند پاسخ‌گوی نیاز دیگر رشته‌ها نیز باشد.

کلیدواژه‌ها: ادبیات، ارزش‌یابی، فرهنگ، نظریه، نقد.

---

* دکترای زبان و ادبیات انگلیسی، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، گروه زبان و ادبیات انگلیسی، trezaei@atu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۱۲

۱. مقدمه

راهنمای نقد ادبی و نظریه فرهنگی راتلج از جمله کتاب‌هایی است که به معرفی نظریه‌های مختلف فرهنگی می‌پردازد. از این دست کتاب، نمونه‌های متعددی در بازار نشر جهان دیده می‌شود و اغلب این آثار راهی نیز در بازار نشر ایران باز کرده‌اند. رشته زبان و ادبیات انگلیسی که در هر سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد، و دکتری درس نقد و نظریه را در سرفصل دروس خود دارد، بیش‌ترین نیاز را به این آثار دارد. از دیرباز و به‌منظور پاسخ‌گویی به نیازهای دانشجویان این رشته کتاب‌های مختلفی در دانشگاه‌های ایران مورد استفاده بوده است که برخی از آن‌ها را نیز وزارت علوم در سرفصل پیش‌نهادی خود قرار داده است. از جمله کتاب *نقد ادبی: مقدمه‌ای بر نظریه و به‌کارگیری آن* از چارلز ای. برسلر. از این میان، برخی عناوین در دانشگاه‌ها و بین دانشجویان شناخته‌شده‌ترند؛ مثل کتاب *نقد و نظریه ادبی از افلاطون تا بارت* از ام. ای. آر. حبیب یا کتاب *مبانی رویکردهای انتقادی به ادبیات* از ویلفرد ال. گوئرین و همکاران یا *نظریه انتقادی در این زمانه* نوشته لویس تاینسن. برخی نیز کم‌تر راهی به کلاس درس یافته‌اند؛ مثل کتاب پیتربری با عنوان *نظریه: مقدمه‌ای بر نظریه فرهنگی و ادبی* یا کتاب *از نظریه تا تمرین: مقدمه‌ای بر نقد ادبی* از آن بی. دویی. در میان کتاب‌هایی که در پنج سال اخیر به بازار نشر دانشگاهی ایران راه پیدا کرده‌اند و می‌توانند جای‌گزین مناسبی برای هریک از آثار یادشده باشند، کتاب *راهنمای نقد ادبی و نظریه فرهنگی راتلج* از اهمیت برخوردار است که در این نوشتار بر آن‌ايم تا عیار آموزشی آن را از طریق مقایسه آن با برخی نمونه‌های مورد استفاده در دانشگاه‌ها محک بزنیم.

۲. معرفی و توصیف اثر

کتاب *راهنمای نقد ادبی و نظریه فرهنگی راتلج* را اولین بار در سال ۲۰۱۳ م سایمن مالپاس و پال ویک در ۲۹۶ صفحه ویراستاری کردند و شرکت انتشاراتی تایلر اند فرانسیس (Taylor and Francis) هم‌زمان در آمریکا و کانادا آن را منتشر کرد. سایمن مالپاس استاد درس ادبیات انگلیسی در دانشگاه ادینبرو در اسکاتلند است و در زمینه فرهنگ و ادبیات پسامدرن چند کتاب به رشته تحریر درآورده است. پال ویک نیز در دانشگاه متروپالیتان منچستر ادبیات انگلیسی تدریس می‌کند و در حوزه روایت‌شناسی آثار متعددی منتشر کرده است. این نسخه از کتاب، ویراست دوم کتابی با عنوانی کمی متفاوت بود که در سال ۲۰۰۶ م در نه فصل روانه بازار شده بود. این نسخه اولیه عنوان «نظریه فرهنگی» را در خود

نداشت. افزوده شدن سه فصل به نسخه جدید و تغییر عنوان این کتاب حاکی از آن است که ویراستاران ارتباط معناداری بین حوزه نقادی و نظریه پردازی و نظریات فرهنگی می‌بینند و لازم می‌دانند بر این حیطة بیش‌تر تأکید کنند. در نسخه اولیه این افراد به هم‌راه نه نفر دیگر یازده فصل این کتاب را نگاشته‌اند. در این یازده فصل، که پس از مقدمه‌ای بر نقد و اهمیت آن در کتاب ظاهر می‌شوند، حوزه‌های نقد به این ترتیب ارائه شده‌اند: ساختارگرایی و نشانه‌شناسی به قلم کیت مک‌گان (Kate McGowan)؛ روایت و روایت‌شناسی نوشته پال ویک (Paul Wake)؛ مارکسیسم نگارش گلین دالی (Glyn Daly)؛ پس‌اساختارگرایی نوشته کاترین بلزی (Catherine Belsey)؛ تاریخ‌گرایی به قلم سایمن مالپاس (Simon Malpas)؛ نقد روان‌شناختی نوشته راب لپسلی (Rob Lapsley)؛ و اسازی نگارش اندرو بنجامین (Andrew Benjamin)؛ فمینیسم نوشته سوزان هکمن (Susan Hekman)؛ نقد جنسیتی نوشته داندل ای. هال (Donald E. Hall)؛ پس‌امدرنیسم نوشته لیندا هاچن (Linda Hutcheon)؛ و نژاد و مطالعات پس‌استعمار به قلم آپولو آموکو (Apollo Amoko). از خصایص مهم این کتاب در مقایسه با آثار مشابه آن است که نویسندگان هر فصل از کتاب در آن حوزه متخصص و مجرب‌اند و در نتیجه این کتاب از نظر محتوای علمی در مقایسه با کتاب‌هایی که یک نویسنده دارد، قابل‌اتکاتر است.

در سال ۲۰۱۳ م، شرکت تایلر اند فرانسیس نسخه دومی از این کتاب را به بازار روانه کرد. در نسخه دوم تغییری در عنوان کتاب ایجاد شده است و به تناسب این تغییر عنوان فصولی نیز به کتاب افزوده شده است. در این نسخه به‌روزشده عبارت «نقد فرهنگی» به نقد ادبی افزوده شده است و همین‌طور سه فصل با عناوین «پساوومانیسم»، «نقد سبزی»، و «مطالعات تروما» به ترتیب به قلم ایوان کالوس و استفان هربرشت (Ivan Callus and Stefan Herbrechter)، لارنس کوپه (Laurence Coupe)، و ریچارد کران‌شاو (Richard Crownshaw) به فصول کتاب افزوده شده است. به ابتدای این نسخه جدید، بخشی آغازین نیز اضافه شده است که هدف آن ارائه کردن پیش‌زمینه تاریخی ظهور هریک از انواع نقد است. اهمیت این فصل آغازین، همان‌طور که در کتاب نیز به آن اشاره می‌شود، در آن است که به خواننده کتاب کمک می‌کند تا «افکار و افراد را در یک متن تاریخی، سیاسی، و فرهنگی درک کند و با جایگاه و اهمیت هریک از آن‌ها در زمینه نقد ادبی و فرهنگی بهتر آشنا شود» (Malpas and Wake 2013: xi).

این کتاب در هر دو نسخه در دو بخش تدوین شده است. بخش اول، مقالاتی را دربرمی‌گیرد که انواع نقد و نظریه‌پردازان آن حوزه و مفاهیم اصلی آن را معرفی می‌کنند.

بخش دوم این کتاب واژه‌نامه‌ای مفصل است و مفاهیم مهم هریک از حوزه‌های نقد موردبررسی در فصول بخش اول را به‌طور مختصر و مفید تعریف می‌کند. هر واژه‌ای که در این بخش تعریف شده، در فصول بخش آغازین و در اولین استفاده از آن درشت‌تر نوشته شده است تا خواننده کتاب متوجه شود برای آن کلمه تعریفی در بخش دوم آمده است. ویراستاران کتاب در مقدمه خود تأکید می‌کنند که بخش اول این کتاب هم‌زمان با بخش دوم مطالعه یا تدریس شود، زیرا بخش واژه‌نامه بخشی تکمیلی است و کنارگذاشتن آن درک برخی مفاهیم و مباحث را دشوار می‌کند. از آنجایی که بخش دوم کتاب کمی کم‌تر از نصف حجم کتاب را به خود اختصاص داده است، می‌توان این کتاب را واژه‌نامه‌ای منحصربه‌فرد شمرد که برای هریک از عبارات و واژه‌هایی که تعریف می‌کند، جغرافیای فکری، فرهنگی، تاریخی، و سیاسی آن را نیز تصویر می‌کند.

در این کتاب، از لحاظ فرم نوشتاری، از فونت استاندارد و اندازه قلم ۱۲ استفاده شده است که خواندن آن را برای مخاطب آسان می‌کند. برخلاف بسیاری از کتاب‌هایی که به زبان انگلیسی نوشته می‌شوند، این کتاب ریزنویس نیست و فاصله خطوط نیز در آن مناسب است. این کتاب به‌صورت کاغذی در قطع رقعی و به‌صورت افست نیز در دسترس است.

۳. تحلیل و ارزیابی محتوای اثر

۱.۳ واکاوی محسنات اثر

در سال‌های اخیر، کتاب‌های متعددی در سطوح دانشگاهی برای تدریس درس نقد و نظریه ادبی به‌کار رفته است که مهم‌ترین آن‌ها سعی داشته‌اند در حجمی متناسب با یک دوره آموزشی دانشگاهی و با زبانی قابل فهم مفاهیم پیچیده‌ای را به مخاطب دانشجو آموزش دهند. از جمله این کتاب‌ها *راهنمای نظریه ادبی معاصر* (*A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory*) نوشته رمان سلدن (Raman Selden)، پیتر بروکر (Peter Brooker)، و پیتر ویدوسن (Peter Widdowson) است. این کتاب اولین بار در دهه ۱۹۸۰ م و در اوج تب‌وتاب نظریه‌پردازی در غرب منتشر شد. محبوبیت این کتاب بین دانشگاهیان موجب شد که انتشار آن تا اواسط دهه اول قرن ۲۱ م ادامه پیدا کند. تقسیم‌بندی فصول این کتاب گویای روند مشترکی است که اغلب کتاب‌های این‌چنینی دنبال کرده‌اند و علت یک نقطه‌ضعف در این کتاب‌ها نیز شمرده می‌شود. فصول در دو سطح در این کتاب به مخاطب عرضه می‌شوند: در سطح اول، نظریات براساس گرایش به یک حوزه فکری

مثل ساختارگرایی یا روان‌شناسی ارائه شده‌اند و در سطح دوم، که زیرمجموعه سطح اول است، افراد و آرای آن‌ها مطرح شده‌اند. این تقسیم‌بندی لاجرم به نظر می‌رسد. هر حوزه نظری می‌بایست مجزا از حوزه دیگر مطرح و بررسی شود تا امر دریافت اصول و روش‌های کار آن حوزه برای دانشجو میسر شود، اما این تقسیم‌بندی می‌تواند باعث یکی از سوء تفاهم‌هایی باشد که اغلب دانشجویان با آن سردرگم می‌شوند. بحث کردن در مورد هر حوزه نظری جدای از دیگر حوزه‌ها این تصور را ایجاد می‌کند که مثلاً فرمالیسم قبل از ساختارگرایی وجود داشته و بنابراین ساختارگرایی با فرمالیسم پیوندی ندارد. این خوانش ساده‌انگارانه از توالی تاریخی حوزه‌های نظری و رابطه یک‌سویه بین آن‌ها از این نوع تقسیم‌بندی‌ها حاصل می‌شود و نتیجه آن درک نادرست از هم‌پوشانی‌های مکاتب نظری و نقد است. کتاب‌هایی از این دست زیادند؛ مثل کتاب *نظریه ادبی: اصول اولیه* (Literary Theory: The Basics)، نوشته هانس برتنس (Hans Bretns) یا *راهنمای نظریه ادبی بلک‌ول* (Blackwell Guide to Literary Theory) که نویسنده آن گرگوری کسل (Gregory Castle) است. در کتاب کسل توجه زیادی به وابستگی‌های موجود بین نظریه از یک سو و «نظریات عمومی‌تر در زمینه جامعه‌شناسی، سیاست، زبان، دانش، تاریخ، روان‌شناسی، و جنیست» شده است (Castle 2007: 2-3). این کتاب که در مقایسه با کتاب برتنس از ساختار قوی‌تری برخوردار است، در سه دسته مجزا نظریه‌های ادبی و روش‌های نقد را ارائه می‌کند. در بخش اول، اصول نظریه‌ها؛ در بخش دوم، معرفی افراد و آرای آن‌ها؛ و بخش سوم، نمونه عملی استفاده از نظریه‌ها در تحلیل متون ادبی است که این بخش سوم در قیاس با دو بخش دیگر ساده‌تر و حتی غیرکاربردی است. در شرح و تفصیلی که این کتاب‌ها بر نظریات مختلف نوشته‌اند معمولاً تکیه بر تفاوت بین نظریات است. برتنس فصول خود را با عباراتی هم‌چون «دست‌یافتن به معنا»، «دست‌یافتن به فرم»، یا «خوانش سیاسی» از هم تفکیک می‌کند و کسل نیز در توصیف مبنای نظریات مختلف هیچ اشاره‌ای به هم‌پوشانی آن‌ها یا تأثیرگیری آن‌ها از یک‌دیگر ندارد. در نتیجه، این کتاب‌ها ذهن دانشجوی ناآشنا با این زمینه را به تفکیک نظریه‌ها براساس توالی تاریخی ظهور آن‌ها سوق می‌دهند.

بخشی از این مشکل از آنجا ناشی می‌شود که این کتاب‌ها تعریف دقیقی از نظریه در پیش‌رو ندارند. جاناتان کالر (Jonathan Culler) در اواخر دهه ۱۹۹۰ م کتابی در همین حوزه تألیف کرد که با عنوان *نظریه ادبی: دیباچه‌ای موجز* (Literary Theory: A Very Short Introduction) وارد بازار شد. کالر در این کتاب تقسیم‌بندی‌های موجود در فصول کتاب را تغییر داد که بعدها کسل نیز از این سنت‌شکنی بهره برد و در مقدمه‌ای به تعریف نظریه به

زبان بسیار ساده دست زد. در این تعریف، کالر تأکید می‌کند که «نظریه در مطالعات ادبی شرح چستی ادبیات یا روش‌های مطالعه آن نیست [...]». نظریه مجموعه‌ای از افکار و نوشتار است که تعیین مرزهای آن بسیار دشوار است» (Culler 1997: 3). به این ترتیب، کالر در کتاب خود به دو مهم دست پیدا کرد. اول آن‌که ترتیب ظهور مکاتب را از ثبات جعلی‌ای که به آن تحمیل شده بود رها کرد. دوم آن‌که نظریه را با پیچیدگی‌های آن معرفی کرد و روش ساده‌کردن را در پیش نگرفت. شاید به همین علت است که این کتاب با تمام ارزش‌های آن کتاب درسی مناسبی نیست. در همین راستا پاتریشا وو (Patricia Waugh) در کتاب *نظریه ادبی مدرن: یک ارزیابی (Modern Literary Theory: A Reader)* که به هم‌راه فیلیپ رایس (Philip Rice) آن را نوشته درباره نظریه چنین می‌گوید:

آنچه امروزه به آن نظریه اطلاق می‌شود بخشی از یک جنبش عظیم فکری بوده که بر ابزار بیان و تحلیل خود تردید روا داشته است و از این رو، هر موضوع شناخت را امری مصنوعی قلمداد می‌کند که توسط زبان و درون آن ساخته شده است [...] و تمییز دادن بین حقیقت معنا و معانی بیان، ادبیات و فلسفه، تاریخ و متن را تا حد زیادی ناممکن کرده است (Rice and Waugh 2009: xiii).

با این معاضدت فکری که وو، رایس، و کالر در تعریف نظریه داشته‌اند سخت بتوان پذیرفت که کتاب‌های درسی تلاششان را خلاف این مسیر تعریف کنند. آن‌چه ضرورت است، یافتن راهی است که علاوه بر نشان دادن پیچیدگی‌ها، اصول یک نظریه را نیز برای دانشجو قابل فهم کند.

از نقاط قوت کتاب ویک و مالپاس همین کارکرد دوگانه آن است. این کتاب پیچیدگی نظریه‌های مختلف را با تکیه بر هم‌پوشانی آن‌ها با یک‌دیگر آشکار می‌کند و از طرف دیگر، هم‌چون کتاب کالر غامض نیست. در این کتاب، عبارات تخصصی تعریف شده‌اند و تغییرات محتوایی و کارکردی آن‌ها در متن نظریات متفاوت تشریح شده است. پس، یک کارکرد دوگانه دیگر در این کتاب آن است که از این کتاب هم می‌توان به‌عنوان یک واژه‌نامه بسیار مفصل استفاده کرد و هم می‌توان آن را مجموعه مقالاتی در حوزه نقد قلمداد کرد که به‌استمداد یک واژه‌نامه غنی شده است. این کارکردهای دوگانه کمک می‌کند کتاب هم برای دانشجویان و هم علاقه‌مندان به نقد، که قصد آشنایی با این حوزه را دارند، مفید و کاربردی باشد. از آنجایی که حوزه نقد ادبی و فرهنگی دانشجویان رشته ادبیات را با مفاهیم و عبارات غامض و پیچیده‌ای آشنا می‌کند، اغلب دانشجویان ارتباط دوستانه‌ای با متون نقد ندارند. معمولاً دانشجویان از سخت‌فهمی موضوعات و دشواری هضم مفاهیم متعددی

می‌نالند که می‌بایست در طول یک ترم تحصیلی همه آنها را فراگیرند. حتی برای باهوش‌ترین و کوشاترین دانشجویان هم یادگیری و یادآوری همه مفاهیم ساده نیست. این موضوع لزوم وجود واژه‌نامه را ملموس می‌کند.

از دیگر نکات مثبت این کتاب تلاش نویسندگان آن برای تدوین متونی است که علاوه بر این که منتخبی از افراد برجسته و مفاهیم اساسی هر حوزه نقد را معرفی می‌کنند، متن را از انبوه جزئیاتی که قادر است مخاطب را در تناقضات گیج و سردرگم‌کننده غرق کند، می‌آلیند. در این مورد، مقایسه این کتاب با کتاب ارزش‌مند تری ایگلتون (Terry Eagleton) با عنوان *مقدمه‌ای بر نظریه ادبی (An Introduction to Literary Theory)* خالی از لطف نیست. تری ایگلتون که مارکسیست است در جای‌جای متن خود نگاه مارکسیستی را معبری قرار می‌دهد که از آن به حوزه‌های نظری مختلف نگاه کند. همان‌طور که در مقدمه کتابش درباره ادبیات و نظریه ادبی اظهار نظر می‌کند، بی‌طرفی و بی‌غرض بودن در این حوزه‌ها ناممکن است. برای او آنچه ادبیات خوانده می‌شود نه کاملاً بی‌غرضانه این چنین نامیده شده است و نه بوالهوسانه آن را ادبیات خوانده‌اند، بلکه «ریشه‌ها در ساختارهای عمیق اعتقادی ماست که هم‌چون برج امپایر استیت نیویورک ابدی و ازلی به نظر می‌آیند» (Eagleton 1983: 14). ایگلتون در این کتاب توهم بی‌غرض بودن را مورد سؤال قرار می‌دهد و به این ترتیب علاوه بر ارائه آرا و اصول اعتقادی هر نظریه، توأمان آن را از نگاه مارکسیستی نقد می‌کند. در کنار روش نوشتار پرکنایه ایگلتون که خود را در عنوان اثر هم آشکار می‌کند: «این کتاب خیلی بیش‌تر از یک مقدمه است»، این روند بررسی نظریه‌ها درک آنها را برای دانشجو دشوار می‌کند. کتاب مالپاس و ویک در مقایسه با کتاب ایگلتون برای مخاطب دانشجو بسیار آسان‌فهم‌تر است و درعین حال، راه‌کار خاص خود برای معرفی پیچیدگی‌های دنیای نظریه را دارد.

هر مقاله در این کتاب با مثال‌های متعدد و قابل درک موضوع را مطرح می‌کند. مثلاً راب لپسلی در فصل مربوط به نقد روان‌شناختی به جای آغاز فصل با بررسی مفاهیم نهاد (Id)، خود (Ego)، و فراخود (Superego) یا معرفی مفهوم کوه یخ یا بحث‌های مجرد حول عقده اودیپ، فروید و روش کار او را با گفتن داستان الیزابت، که از بیماران فروید بود، آغاز می‌کند. افزودن کیفیت روایی به این فصل دو مزیت عمده دارد؛ اول آن که درک موضوع را برای مخاطبی که برای اولین بار سراغ نقد روان‌شناختی می‌رود قابل درک می‌کند. دوم آن که روش کار فروید را تکرار می‌کند. کار فروید به‌عنوان یک روان‌کاو و به‌تبع آن نقد روان‌شناختی با روایت و تحلیل حوادث معنا می‌یابد و بنابراین قصه‌گویی و روایت اصل

اولیه آن است. به این ترتیب، لپسلی به‌نوعی روش کار را در این حوزه به مخاطب خود نشان می‌دهد. اغلب دانشجویان پس از آشنایی با نقد روان‌شناختی در کلاس‌های درس نقد ادبی تصور می‌کنند نقد ادبی روان‌شناختی یعنی پیدا کردن نشانه‌های نبود تعادل روانی در نویسنده متن یا در شخصیت‌های درون داستان. درحالی‌که نقد روان‌شناختی به‌مدد معاضدت‌های علمی افرادی هم‌چون پیتر بروکس (Peter Brooks) در کتاب *خواندن برای یافتن خط روایت (Reading for the Plot)* به پیوند اساسی بین روایت‌شناسی و نقد روان‌شناختی دست یافته و این حوزه نقد را از روش‌های خام و اولیه نقد روان‌شناختی که دانشجویان اغلب به آن مبتلا می‌شوند، دور کرده است.

خصیصه‌ای مشابه برای فصول دیگر کتاب هم تکرار می‌شود. در فصل مربوط به سازی یا شالوده‌شکنی، اندرو بنجامین این حوزه نظری را با معرفی متون مهم دریدا که در بسیاری از کتاب‌های نقد نامی از آن‌ها به میان نمی‌آید و اظهار نظر در مورد ارتباط آن‌ها با فلسفه، اخلاق، و سیاست موشکافی می‌کند. آنچه بنجامین در این فصل به آن دست می‌یابد، معرفی و سازی به‌عنوان امکان فلسفه برای ادامه حیات در رختی نوست و با تشریح رابطه این امکان فلسفی جدید با مسائل سیاسی و اخلاقی، تمیزدادن و سازی از حوزه‌های مشابه آن یعنی پسامدرن و پساساختارگرایی را، که اغلب دانشجویان و جوه تمایز آن‌ها را به راحتی در نمی‌یابند، برای مخاطب میسر می‌کند. لیندا هاچن در فصل مربوط به پسامدرنیسم، تکیه مطالب را به منطق زیبایی‌شناسی که بر پسامدرن حاکم است می‌کشد و با تشریح نقاشی، موسیقی، و به‌خصوص معماری به تشریح اهمیت نگاه زیبایی‌شناسانه در هنر و ادبیات پسامدرن دست می‌زند. علاوه بر این، آنچه به نوشتار هاچن رنگ‌وبوی متفاوتی می‌دهد، اصرار او بر توضیح رابطه فمینیسم، مارکسیسم، پسااستعمار، و مدرنیسم با پسامدرنیسم است که نشان می‌دهد منطق هر دو / و به‌جای هریک / یا چگونه معنای نظریه را هم دست‌خوش تغییر کرده است.

بنابراین، از دیگر نکات حائز اهمیت درباره این کتاب که اغلب کتاب‌های نقد مورد استفاده در دانشگاه‌های ایران از آن بی‌بهره‌اند، ارتباطی است که بین حوزه‌های مختلف نقد، با وجود تمامی تفاوت‌هایشان، وجود دارد و نویسندگان فصول این کتاب سعی می‌کنند این ارتباط را افشا کنند. معمولاً دانشجویان ادبیات از توانایی برقرار کردن ارتباط معنایی بین نظریاتی که می‌خوانند بی‌بهره‌اند و معمولاً کشف روابط و هم‌پوشانی‌ها در حوزه‌های نقد و افشای آن‌ها برعهده استاد درس است. این کتاب افشای این روابط را هم برای استاد و هم دانشجوی و دیگر مخاطبان فراهم می‌کند. این هم‌پوشانی‌ها علاوه بر هم‌پوشانی‌های مفهومی یا کارکردی،

جنبه زمانی را هم دربرمی‌گیرد. مخاطب این کتاب راحت‌تر درک می‌کند که در هر برهه تاریخی چند حوزه نظری به‌طور هم‌زمان فعال بوده‌اند و در نتیجه، این هم‌زمانی‌ها گاه در یک‌دیگر تأثیر گذاشته‌اند. مثلاً، در بخش ساختارگرایی، نویسنده مقاله با معرفی دو اثر مهم از رولند بارت به ما نشان می‌دهد که نه تنها افراد در قالب ساختارگرا یا پساساختارگرا خلاصه نمی‌شوند، بلکه ساختارگرایی و پساساختارگرایی گاه قرابت‌های معناداری با هم دارند. نویسنده این کار را در ابتدا با معرفی کتاب *اسطوره‌های بارت* که در سال ۱۹۵۷ م نوشته شده، انجام می‌دهد. نویسنده نشان می‌دهد که بارت با خوانش جزئی و تحلیل دقیق جزئیات حوادث و واقعیات روزمره به دنبال آن است تا نشان بدهد بررسی روایت‌ها وقتی ارزش‌مند است که ما را با مکانیسم ساخت معنا در یک برهه تاریخی و فرهنگی آشنا کند. سپس، نویسنده مقاله عنوان می‌کند که بهترین نمونه آن‌چه بارت در کتاب *اسطوره‌های بارت* مطرح کرده، در کتاب دومی با عنوان *س/ز* رقم می‌خورد. *اسطوره‌ها* یک متن ساختارگرایانه به‌شمار می‌رود. با نشان دادن تداوم افکار بارت که در این اثر مطرح شده با کتاب *س/ز* که متنی پسامدرن است، نویسنده مقاله به‌خوبی به مخاطب می‌فهماند که بارت هم در حوزه ساختارگرایی مطرح است و هم در حوزه پساساختارگرایی. هم‌چنین، هم‌پوشانی این دو حوزه فکری حول اهمیت زبان و روایت در ساختن معنا و ارزش‌های فرهنگی آشکار می‌شود.

در این کتاب حوزه‌های پساساختارگرایی، پسامدرنیسم، و واسازی به‌طور مجزا از هم بررسی شده‌اند. این موضوع به مخاطب کمک می‌کند تا گرایش‌های تعیین‌کننده را در هر کدام از این سه حوزه تشخیص بدهد و توان تمیزدادن بین آن‌ها را پیدا کند. معمولاً دانشجویان پساساختارگرایی یا واسازی را با پسامدرنیسم یکی قلمداد می‌کنند. کاترین بلزی، در فصل مربوط به پساساختارگرایی، مشخص می‌کند که زبان، تفسیر، و معناسازی معرف این حوزه نقدند و لیندا هاپن در فصل مربوط به پسامدرنیسم نتایج هنری تفکر پساساختارگرا را در معماری، هنرهای بصری، و ادبیات بررسی می‌کند. به این ترتیب، پسامدرنیسم مستقل از دغدغه‌های زبانی خام و در ارتباط با زیبایی‌شناسی تبیین می‌شود.

آخرین نکته بااهمیت درباره این کتاب سه فصل پایانی است که در نسخه دوم به آن اضافه شده است. در این سه فصل، دغدغه‌های اساسی قرن بیست‌ویکم مطرح می‌شوند که نشان می‌دهد این کتاب در مقایسه با کتاب‌های مشابه به‌روزتر است. در این سه فصل، موضوعاتی هم‌چون تکنولوژی و تغییر جایگاه انسان در دنیا، تأثیر مخرب روابط انسانی در محیط زیست که در قالب ارتباط نامعقول بین تمدن و طبیعت از آن یاد می‌شود و همین‌طور تروما که خشونت‌های جوامع بشری در اشکالی هم‌چون تروریسم و شکنجه بر انسان

تحلیل کرده است و اهمیت آن در مطالعات ادبی و فرهنگی بررسی می‌شوند. فصل پسااومانیسم که به قلم ایوان کالوس و استفان هربرشتر نوشته شده است، مقدمه‌ای مفصل بر ایده‌های مطرح در این حوزه و افراد شاخص و متون آنهاست. پسااومانیسم تأثیر دنیایی که هوش مصنوعی، اندام‌های مصنوعی، و زندگی مصنوعی کیفیت آن را تغییر داده، و تأثیر این تغییر کیفیت را در ادبیات و هنر دنبال می‌کند. در راستای هدفی که کتاب دنبال می‌کند، نویسندگان این فصل هم نشان می‌دهند که بین گفتمان پسااومانیسم و مکاتب آوانگارد اوایل قرن بیستم مثل فوتوریسم و دادائیسم شباهت‌هایی برقرار است. در این فصل ارتباط گفتمان پسااومانیسم با ادبیات آوید، دانتی، شکسپیر، اچ. جی. ولز، و فیلیپ دیک هم مطرح می‌شود که به مخاطب کمک می‌کند ریشه‌دار بودن این حوزه فکری با تمام آینده‌نگری انقلابی آن آشکار شود. علاوه بر این، به ارتباط نظریات افرادی هم چون بودریار، بارث، فوکو، آلتوسر، دریدا، لکان، دلوز، و گتاری با پسااومانیسم هم اشاره می‌شود که می‌تواند زاویه دید جدیدی برای بازبینی آرای این شخصیت‌ها باشد. البته کتاب هانس برتنس، که نسخه سومی از آن در سال ۲۰۱۴ م منتشر شده است، فصلی را در بر می‌گیرد که توأمان به سه حوزه پسااومانیسم، سیاست‌های زیست‌محیطی، و جانورشناسی می‌پردازد. هر دو کتاب در معرفی مفاهیم کم‌وبیش همانند عمل می‌کنند، ولی در معرفی اشخاص، تشریح هم‌پوشانی‌ها با دیگر حوزه‌های نظری، و معرفی پسااومانیسم، به‌عنوان یک فلسفه ریشه‌دار، ایوان کالوس و استفان هربرشتر بهتر عمل می‌کنند.

نظریه سبز یا بوم‌نقد، که در برخی متون فارسی از آن با عنوان اکوکریتیسیسم هم یاد می‌شود، در کتاب‌های نقد و نظریه بیش‌تر از پسااومانیسم و جانورشناسی محض مورد توجه قرار گرفته است. از جمله هانس برتنس در کتابش به معرفی این حوزه نظری می‌پردازد. پتر بری (Peter Barry) هم در کتابی با عنوان *نظریه: مقدمه‌ای بر نظریه فرهنگی و ادبی (Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory)* فصلی را به بررسی بوم‌نقد اختصاص می‌دهد. ان بی. دویی (Ann B. Dobie) هم در ویراست سوم کتابش *از نظریه تا تمرین: مقدمه‌ای بر نقد ادبی (Theory into Practice: An Introduction to Literary Criticism)*، که در سال ۲۰۱۲ م منتشر شده، فصلی در تشریح این مبحث دارد. در کتاب بری، که از اولین کتاب‌هایی است که به معرفی این حوزه می‌پردازد، تفاوت نگاه آمریکایی با نگاه انگلیسی به این حیطه مقایسه می‌شود. در بخشی که تقابل بین طبیعت و فرهنگ نام گرفته و در فصل مربوط به «بوم‌نقد» در کتاب مالپاس و ویک هم تکرار می‌شود، بری به تفاوت و تقابل نظریه و بوم‌نقد می‌پردازد و مطالعه بازنمایی طبیعت در ادبیات و رابطه آن با

ادبیات را افول گفتمان نظریه عنوان می‌کند (Barry 2002: 251). درمورد تأثیر بوم‌نقد در ادبیات، بری از کتب مقدس شروع می‌کند و عصر رومانتیسیسم انگلستان و تعالی‌گرایی آمریکا را آبشخور و اوج اهمیت طبیعت‌نگاری در ادبیات معرفی می‌کند. دویی هم به تفاوت مطالعات سبز با حوزه‌های شناخته‌شده نظری می‌پردازد و سعی می‌کند تا جنبه پراکسیس یا دست‌یافت‌های عملی این حوزه را پررنگ‌تر کند. برخلاف بری که ریشه مطالعات سبز را در تاریخ بشر می‌جوید، دویی در بخشی که آن را تاریخچه می‌نامد، ریشه‌های این جریان ادبی، سیاسی، و اجتماعی را در دهه ۱۹۶۰ م جست‌وجو می‌کند. پس از معرفی مختصر این حوزه، دویی به سیاق یک بوم‌منتقد راه‌کارهای عملی را برای منتقدشدن در این باب ارائه می‌دهد. برتنس هم با آوردن مثالی از *اریاب حلقه‌ها* به ارزش‌گذاری روی عناصر طبیعی و غیرطبیعی می‌پردازد و نتیجه عملی این ارزش‌گذاری‌ها را تشریح می‌کند. برتنس هم تاریخچه بازنمایی طبیعت را در ادبیات ریشه‌دار و به عمر قوه تخیل بشر می‌داند و فصل خود را با مثال‌های متعدد از ادبیات و سینما پیش می‌برد. کتاب مالپاس و ویک معرفی مطالعات سبز را به لارنس کوپه محول کرده است و او نیز ملغمه‌ای از همه آنچه را در سه کتاب دیگر وجود دارد به ما ارائه می‌کند. باین حال، بار دیگر بررسی این حوزه در این کتاب از دیگر کتاب‌ها پیشی می‌گیرد، چراکه کوپه با دنبال کردن آرای کنث برک (Kenneth Burke)، که در کتاب‌های دیگر نامی از او نبود، خط فکری منسجمی را دنبال می‌کند و این به او امکان می‌دهد تا ارتباط معناداری را که بین نظریات این شخص و در نتیجه مطالعات سبز با دیگر حوزه‌های فکری و اجتماعی بشر برقرار است، مشخص کند. از جمله، او بر تأثیر پدیدارشناسی مرلوپونتی تأکید می‌کند و صحت آنچه را دیگران نقطه انفصال مطالعات سبز و نظریه معرفی می‌کردند در هاله‌ای از ابهام قرار می‌دهد. اگرچه بری هم به پیچیدگی رابطه نظریه و مطالعات سبز تأکید دارد، کوپه آن را به زبان نظریه نزدیک‌تر می‌کند.

۲.۳ نگاهی به کاستی‌های اثر

فصل مربوط به مطالعات تروما در دیگر کتاب‌های نقد و نظریه موردبررسی در این مقاله مشابهی ندارد. در این فصل، ریچارد کران‌شاو به تعریف تروما، ریشه آن در نظریه‌های روان‌کاوی و ارتباط آن با تجربیات ملموس جامعه انسانی پس از جنگ ویتنام، تجربه هولوکاست و برده‌داری، و استعمار می‌پردازد. برعکس دیگر فصول این کتاب، نویسنده تروما را در حوزه ادبیات به‌درستی تشریح نمی‌کند و چندوچون مطالعه تروما در ادبیات را

سربسته رها می‌کند. در ابتدای فصل، کران‌شاو به کتی کاروث (Cathy Caruth)، از اولین نظریه‌پردازان ترومای ادبی که رویکردی روان‌کاوانه به تروما دارد، اشاره می‌کند، ولی به تأثیر او از لکان و واسازی دریدایی نمی‌پردازد. در واقع، کران‌شاو مبحث تروما را در رخت کلاسیک آن ارائه می‌دهد که در آن تروما در ناخودآگاه ذهن خانه دارد و بنابراین پدیده‌ای پیش‌زبانی است و در نتیجه، در کلام نمی‌گنجد و نشانه آن نقصان در سیستم نشانه‌ها و زبان است، و چیزی از پیشرفت‌های جدید در این حوزه که تروما را در متن نظریه‌های روان‌کاوی اجتماعی بازتعریف و از بند «ویژگی‌ها و تأثیرهای همگانی» رها می‌کند به میان نمی‌آورد (Balaev 2014: 2).

از دیگر نقاط ضعف این کتاب که کاستی در ویراستاری فنی را نشان می‌دهد در فصل ۱۳ کتاب رخ می‌دهد. در جمله دوم از پاراگراف آغازین فصل، نویسنده بیان می‌کند که حوزه پسااومانیزم به دو حوزه دیگر تقسیم می‌شود، ولی نام این دو حوزه در نگاه اول تکرار عبارت پسااومانیزم به نظر می‌رسد. مخاطب ممکن است از خود بپرسد که چرا کتاب یک عبارت را دوبار تکرار کرده و چرا موضوع دوم از قلم افتاده است، اما اگر دقت کنیم، چنین نیست. تفاوت در دو عبارت در فاصله‌گذاری بین اجزای کلمات است. عبارت اول با یک تیره «پسا» را از «اومانیزم» جدا می‌کند و در عبارت دوم دو تیره عبارات «پسا»، «اومان»، و «ایسم» را از هم تفکیک می‌کنند. اما از آنجایی که عبارت دوم در انتهای خط قرار گرفته و عبارت «ایسم» به خط بعد منتقل شده است، تشخیص این موضوع برای دانشجوی دشوار می‌شود. در ضمن، نویسنده مقاله پس از بیان این شیوه نگارشی به توضیح آن نمی‌پردازد و مسئله را به حال خود رها می‌کند که دلیل اصلی کژفهمی در این بخش از کتاب است.

علاوه بر این کاستی، که می‌تواند مخاطب ناآشنا با این حوزه را سردرگم کند، زبان کتاب می‌طلبد که دانشجوی تسلطی عالی به زبان انگلیسی داشته باشد. در واقع، به این علت که نویسندگان فصول این کتاب متخصصان آن حوزه‌اند، در نوشتن مقالات مخاطب دانشجوی را مدنظر قرار نداده‌اند. شاید درک زبان این کتاب برای دانشجویی که زبان مادری‌اش انگلیسی است آن‌چنان دشوار نباشد که برای دانشجوی ما، ولی به هر حال یکی از نقاط ضعف این کتاب، که از نگاهی دیگر نقطه قوت هم هست، می‌تواند دانشجوی را از مطالعه آن بازدارد. به هر حال، این کتاب برای دانشجویی که انگلیسی زبان دوم اوست، اما تسلطی کافی به زبان انگلیسی دارد بسیار مفید است. در نتیجه، این کتاب برای تدریس در دانشگاه‌های سطح بالاتر توصیه می‌شود.

نقطه‌ضعف دیگر کتاب مالپاس و ویک که نقطه‌ضعف بسیاری از کتاب‌های نقد ادبی است، کمبود نمونه عملی است. بسیاری از کتاب‌های نقد که در نظام آموزشی دانشگاهی استفاده می‌شوند، کتاب‌هایی‌اند که مقالات ساده‌ای را به‌عنوان نقد عملی دانشجویی ضمیمه دارند. برای نمونه، کتاب گرگوری کسل در مورد دوازده اثر ادبی از ژانرهای مختلف در مقالات بسیار موجزی از دیدگاه‌های مختلف نظری بحث می‌کند. یا چارلز ای. برسler (Charles E. Bressler) در کتابش *نقد ادبی: مقدمه‌ای بر نظریه و به‌کارگیری آن* (*Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice*) نمونه‌هایی از خوانش‌های انتقادی از آثار را در قالب نوشته‌های دانشجویی به خواننده عرضه می‌کند. لوئیس تایسن (Lois Tyson) هم در *نظریه انتقادی در این زمانه* (*Critical Theory Today*) رمان‌گتسبی بزرگ اثر اف. اسکات فیتزجرالد را از دیدگاه‌های مختلف نظری بررسی می‌کند. اگرچه همه این تلاش‌ها برای ارائه نمونه نقد ارزش‌مندند و هر یک تاحدودی دانشجوی را با روش‌های کار آشنا می‌کنند، هیچ‌یک به نیاز دانشجوی پاسخ‌درستی نمی‌دهند؛ البته در این میان کتاب ان بی. دویی روش کار متفاوتی را دنبال می‌کند که می‌تواند بسیار کمک‌کننده باشد. دویی در پایان هر فصل راه‌نمایی‌هایی کاربردی در انتخاب اثر ادبی برای بررسی و انتخاب رویکرد نظری مناسب ارائه می‌کند. سپس، سؤالاتی را که دانشجوی باید از متن ادبی پرسد در فهرستی مفصل قرار می‌دهد و راه‌نمایی‌های مفیدی درباره چگونگی نوشتن شروع، بدنه، و پایان مقاله به مخاطب عرضه می‌کند. رمان سلدن هم در کتاب دومی که متمم کتاب نخست اوست نقد عملی را متوازن با نقد تئوریک کتاب اول ارائه می‌کند و با این روش بر این کاستی غلبه می‌کند، اما سادگی بیش از حد آن باعث می‌شود که بسیاری از پیچیدگی‌ها خطاب قرار نگیرند. با علم به این موضوع که کتاب مالپاس و ویک از لحاظ تشریح و بسط آرا خوب عمل می‌کند، اما برای آموزش روش‌های کار قدمی برنمی‌دارد، لازم است در صورت استفاده از این کتاب در کلاس درس، منبع دومی برای جبران این کاستی در کنار آن مورد استفاده قرار بگیرد.

دوروثی جی. هیل (Dorothy J. Hale) در کتابی با عنوان *رمان: گزیده‌های نقد و نظریه*، ۱۹۰۰-۲۰۰۰ (*The Novel: An Anthology of Criticism and Theory, 1900-2000*) مجموعه بسیار سودمندی را از نقد عملی در حوزه رمان، که به‌قلم منتقدان متخصص در هر حوزه نظری نوشته شده است، به‌شکل مقاله کامل یا گزیده‌ای از مقاله جمع کرده است که می‌تواند مکمل بسیار مناسبی برای کتاب مالپاس و ویک باشد. ارزش این کتاب در آن است که دانشجوی را با فرایند واقعی نقد و نوشتن آشنا می‌کند، اما در این بین به نکته دیگری نیز

باید توجه کرد: خواندن کتاب تایسن، برسلر، و دویی برای دانشجو آسان‌تر است و کارکردن با این کتاب‌ها مسئله زمان‌بندی کلاسی را با دشواری زیادی همراه نمی‌کند. سراغ متون اصلی نقد رفتن چالشی است که همه کلاس‌های درس توانایی مواجهه با آن را ندارند. استفاده از این دو کتاب نه تنها از دانشجو می‌طلبد که انرژی مضاعفی برای یادگیری به کار بندد، بلکه توانایی علمی و مهارت‌های تدریس استاد را هم به چالش می‌کشد. اما این به آن معنا نیست که استفاده از آن ناممکن است یا نتیجه‌بخش نیست. برعکس، تجربه بنده در کلاس‌های درس نشان داده است که استفاده از این دو کتاب به‌طور هم‌زمان می‌تواند به دانشجو در تفهیم ارتباط نظریه و نقد کمک بزرگی بکند.

۴. نتیجه‌گیری

این کتاب از نظر علمی به‌روز، کارآمد، و تخصصی است. مباحث را در نظم منطقی دقیقی قرار داده است و درعین‌حال پیچیدگی‌ها را قربانی سهل‌الوصول بودن نکرده است. این کتاب درکنار یک مکمل عملی می‌تواند درس رویکردهای نقد ادبی را در رشته زبان و ادبیات انگلیسی و دروس مشابه در دیگر رشته‌ها — در صورت ترجمه‌شدن — به درسی مفید و راه‌گشا تبدیل کند. در مجموع، نقاط قوت این کتاب را می‌توان این‌چنین دسته‌بندی کرد:

۱. شیوه ارائه مطالب در کتاب کلیشه‌های دیگر کتاب‌های نقد و نظریه را تکرار نمی‌کند و گوشه نظری بر هم‌پوشانی‌ها و پیچیدگی‌ها دارد؛
۲. نوشتار علمی و صریح است و بنابراین غامض نیست؛
۳. نویسندگان متخصص نوشتن هر فصل را برعهده گرفته‌اند و در نتیجه، هر مقاله اساسی‌ترین فرضیات را از قلم نینداخته است؛
۴. در کتاب با مثال‌های فراوان موضوع موردبحث بررسی می‌شود که به درک مخاطب کمک می‌کند. باوجوداین، پیش‌نهاد نویسنده این است که از متن اصلی این کتاب در کلاس‌های درسی استفاده شود که دانشجویان آن آمادگی زبانی خوبی برای مواجهه با متون اصلی دارند. این کتاب کاستی‌هایی نیز دارد که از این قرارند: ۱. از تروما تعریفی پیش‌ازبانی ارائه شده است، حال آن‌که نظریات جدیدتر تروما را از منظر روان‌کاوی اجتماعی موردبررسی قرار می‌دهند؛ ۲. تفاوت بین پسا-اومانیزم و پسا-اومان-ایسم توضیح داده نشده است و جای‌گیری عبارت در پایان خط نیز تشخیص این ویژگی نوشتاری را در عبارت فوق دشوار می‌کند؛ ۳. سطح زبان مقاله‌ها برای خواننده‌های زبان دوم ساده نیست؛ ۴. نمونه عملی نقد در این کتاب وجود ندارد، که لازمه جبران آن استفاده از منابع نقد عملی کمکی است. باوجوداین، چنان‌چه متن فارسی این

ارزش‌یابی کتاب *راهنمای نقد ادبی و نظریه فرهنگی راتلج* ... ۱۶۳

کتاب ترجمه سلیسی داشته باشد، منبع علمی بسیار مناسبی برای دانشجویان دیگر رشته‌ها هم‌چون ادبیات فارسی و رشته‌های علوم اجتماعی و هنر است. با این تفصیل، کتاب نقد ادبی و نظریه فرهنگی کتابی قابل‌اعتنا برای استفاده در کلاس‌های درس است که کاستی‌های آن را با کمک کتاب‌های دیگر می‌توان تا حدود زیادی پوشش داد.

کتاب‌نامه

- Balaev, Michelle (2014), *Contemporary Approaches in Literary Trauma Theory*, New York: Palgrave Macmillan.
- Barry, Peter (2002), *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*, Manchester: Manchester University Press.
- Bressler, Charles E. (1999), *Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice*, New Jersey: Prentice - Hall International.
- Bretens, Hans (2013), *Literary Theory: The Basics*, London: Routledge.
- Castle, Gregory (2007), *The Blackwell Guide to Literary Theory*, Malden: Blackwell.
- Culler, Jonathan (1997), *Literary Theory: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Dobie, Ann B. (2012), *Theory into Practice: An Introduction to Literary Criticism*, Boston: Wadsworth Publishing.
- Eagleton, Terry (1983), *Literary Theory: An Introduction*, Malden: Blackwell.
- Hale, Dorothy J. (2009), *The Novel: An Anthology of Criticism and Theory, 1900 - 2000*, California: John Wiley and Sons.
- Malpas, Simon and Paul Wake (2013), *The Routledge Companion to Critical and Cultural Theory*, New York: Routledge.
- Rice, Philip and Patricia Waugh (2009), *Modern Literary Theory: A Reader*, New York: Oxford University Press.
- Selden, Raman, Peter Brooker, and Peter Widdowson (2016), *A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory*, London: Routledge.
- Tyson, Lois (2006), *Critical Theory Today*, New York, Routledge.